ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

ABDULLA QAHHORNING “O‘G‘RI” HIKOYASIDAGI ZOONIMIK PAREMIYALAR TAHLILI

Sobirova Dildora Davlatjon qizi

Farg’ona davlat universiteti

25.104-guruh talabasi

Email: dildoram0307@gmail.com

Kimsanboyeva Basoatxon Nabiyevna

Farg‘ona davlat univesiteti

Tilshunoslik kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek realizmining yirik vakili Abdulla Qahhorning *“O‘g‘ri”* hikoyasida qo‘llanilgan zoonimik paremiyalarning lisoniy va badiiy xususiyatlari har tomonlama tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi hikoyadagi hayvonlarga oid xalq maqollarining matndagi funksiyasi, semantik va stilistik roli, shuningdek, ular orqali obrazlarni yanada jonli va aniq tasvirlash imkoniyatini o‘rganishdir. Maqolada paremiologik birliklarning lingvistik va kommunikativ vazifasi, shuningdek, ularning matnga kiritilishi orqali ijtimoiy, axloqiy va tarbiyaviy mazmunni kuchaytirishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: zoonim, maqol, Abdulla Qahhor, lingvistik tahlil, paremiologiya, “O‘g‘ri” hikoyasi.

Kirish: Paremiologiya so‘zi grekcha *“paranomia”*- hikmat va *“logos”*- ta’limot so‘zlaridan olingan bo‘lib, maqol, aforizm, matal kabi hikmatli iboralarni o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi hisoblanadi. Bu fan doirasida o‘rganiladigan birliklarning asosiy vazifasi inson hayoti, jamiyat qonuniyatlari va axloqiy me’yorlarni ixcham, ammo serma’no obrazlar orqali ifodalashdir. Mana shu obrazlar tizimida zoonimik paremiyalar markaziy o‘rin tutadi, chunki inson qadimdan tabiat bilan chambarchas yashab, o‘z fe’l-atvorini hayvonot olami bilan qiyoslagan.

Asosiy qism: O‘zbek tilshunosligida zoonim komponentli maqollar salmog‘ini Dildora Tosheva o‘zining *“Zoonim komponentli maqollarning lingvokulturologik tadqiqi”* mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida aniqlagan. U o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi hayvon nomlari qatnashgan maqollarni statistik jihatdan tahlil qilgan. Olima tahlil natijalari orqali zoonim komponentli maqollar o‘zbek tilida 1668 ta, ingliz tilida 466 ta, rus tilida esa 202 ta ekanligini isbotlaydi va ushbu maqollarning 20 tasi aynan uy hayvonlari bilan bog‘liqligini aytib o‘tadi. Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasi aynan shu lisoniy qatlam asosiga qurilgan. Shuningdek, B.P.Zaripov Navoiy ijodida 337 ta zoonim *(117 tasi chorva mollari, 97 tasi qushlar nomlari , 48 tasi yovvoyi hayvon nomlari, 41 tasi hasharot va mayda jonivorlar, 6 tasi suv hayvonlari va 12 tasi afsonaviy jonzotlar nomlari)* badiiy san’at hosil qilishda ishtirok etishini ta’kidlaganidek, Abdulla Qahhor ham realizmda ushbu an’anani davom ettiradi.

Abdulla Qahhor asar g‘oyasini ochishda zoonimik paremiyalarning semantik imkoniyatlaridan unumli foydalangan. Turkologiya sohasida xizmat ko‘rsatgan olim M.V. Porxomovskiy o‘zining fundamental tadqiqotlarida ilk marotaba keng ko‘lamli lingvistik tahlilni amalga oshirdi. Muallif Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridan boshlab, hozirgi davr paremiologik manbalarigacha bo‘lgan 600 ga yaqin turkiy maqollarni lingvistik tahlil qilgan bo‘lsa, Abdulla Qahhor ushbu lisoniy quvvatni “O‘g‘ri” hikoyasiga mahorat bilan ko‘chirgan. Xususan, *“Otning o‘limi - itning bayrami”* paremiyasini olaylik. Ushbu maqol Abdulla Qahhorning *“O‘g‘ri”* hikoyasida epigraf sifatida keltirilib, asarning g‘oyaviy yo‘nalishini oldindan belgilab beruvchi semantik kalit vazifasini bajaradi. Yozuvchi mazkur paremiologik birlik orqali hikoyada tasvirlangan ijtimoiy muhit mohiyatini umumlashtiradi hamda voqealarning ichki ma’nosini ramziy shaklda ochadi. Maqoldagi *“ot”* zoonimi turkiy tafakkurda mehnat, tirikchilik va halol hayot timsoli bo‘lib, hikoyadagi oddiy, zahmat bilan yashovchi insonlar obraziga ishora qiladi, ya’ni jamiyatning ezilgan, ammo foydali qatlamini anglatadi.

"Otning o'limi" iborasi hikoya voqealarida halol insonning zarar ko'rishi, uning mehnati yoki mol-mulki yo'qolishi orqali yuzaga kelgan ijtimoiy adolatsizlikni ifodalaydi. *"It"* zoonimi esa maqolda salbiy semantik yukni olib, boshqalarning kulfatidan manfaat topuvchi, vaziyatdan foydalanib qoluvchi shaxslar obrazini bildiradi va hikoyadagi ayrim qahramonlarning ruhiyati bilan uyg'unlashadi. Abdulla Qahhor o'ziga xos realizm uslubida jamiyatdagi loqaydlik, manfaatparastlik va ma'naviy tanazzulni ko'rsatarkan, aynan shu maqol orqali bir insonning baxtsizligi boshqalar uchun qulay vaziyatga aylanishini tanqidiy ruhda ochib beradi. Maqol tarkibidagi zoonimlarning antonimik qarama-qarshiligi hikoya konfliktining lingvistik modeli sifatida xizmat qiladi, chunki asarda ham ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi nomutanosiblik va ruhiy tafovut markaziy o'rin egallaydi. Sintaktik jihatdan maqolning ikki qismdan iborat parallel tuzilishi hikoyadagi sabab va oqibat munosabatlarini ramziy tarzda ifodalaydi, ya'ni bir tomonda yo'qotish va fojia bo'lsa, ikkinchi tomonda befarqlik yoki yashirin manfaat mavjud. Shu orqali Abdulla Qahhor xalq maqolini oddiy bezak sifatida emas, balki badiiy-kompozitsion vosita darajasiga ko'tarib, asarning falsafiy mazmunini chuqurlashtiradi.

"Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho'kizi yo'qolmasin" maqoli xalq donishmandligida mehnat vositasining hayotdagi eng muhim qadriyat ekanini ifodalovchi paremiologik birlik hisoblanadi va unda inson tirikchiligining iqtisodiy hamda ijtimoiy asoslari ramziy obraz orqali yoritiladi. Maqolda markaziy semantik yuk *"ho'kiz"* zoonimi zimmasiga yuklangan bo'lib, u o'zbek va umuman agrar madaniyatda yer haydash, hosil yetishtirish va tirikchilik manbai sifatida mehnat qudratini ifodalaydi, shu sababli ho'kiz bu yerda oddiy hayvon emas, balki dehqonning yashash imkoniyati, kelajagi va rizqining timsoli sifatida talqin qilinadi. Paremiolog olim To'ra Mirzayev ham o'z tadqiqotlarida o'zbek xalq maqollarida mehnat quroli va ishlab chiqarish vositalari inson hayotining asosiy tirikchilik manbai sifatida talqin qilinishini ta'kidlab, xalq tafakkurida aynan mehnatni ta'minlovchi vositalar eng oliy qadriyat darajasiga ko'tarilishini qayd etadi. Tarixiy-etnografik manbalarga ko'ra ham Markaziy Osiyo dehqonchilik madaniyatida ho'kiz yer haydashning asosiy kuchi bo'lib, dehqon xo'jaligining iqtisodiy tayanchi hisoblangan, shu sababli uy-joydan ayrilish vaqtinchalik yo'qotish sanalsa-da, ho'kizdan ayrilish tirikchilik manbaining yo'qolishi sifatida baholangan. *"Uy"* leksemasi esa moddiy makon, vaqtinchalik boylik va tashqi farovonlikni anglatadi, ammo maqolda u ikkilamchi qadriyat sifatida qo'yilib, inson hayotida ishlab chiqaruvchi kuch moddiy mulkdan ustun turishi g'oyasi ilgari suriladi, bu jihat Abdulla Avloniyning *"Mehnat - insonni boqadigan yagona boylikdir"* degan fikri bilan ham mazmunan uyg'unlashadi. Lingvistik jihatdan zoonim va predmet nomining qarama-qarshi qo'yilishi semantik ierarxiyani hosil qiladi, ya'ni ishlab chiqaruvchi vosita iste'mol natijasidan ustun qo'yiladi. Pragmatik nuqtai nazardan maqol insonni vaqtinchalik boylikdan ko'ra mehnat manbaini asrashga, uzoq muddatli manfaatni qisqa muddatli yo'qotishdan ustun qo'yishga undaydi. Mazkur paremiologik birlik ijtimoiy-falsafiy ma'noda ham chuqur bo'lib, jamiyat taraqqiyoti mehnatga bog'liqligi, insonning haqiqiy boyligi uning ishlab chiqarish imkoniyatida ekanini ta'kidlaydi.

Abdulla Qahhorning *"O'g'ri"* hikoyasidagi *"Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi"* maqoli asar markazidagi ijtimoiy adolatsizlik va mansabdorlar qiyofasini ochib beruvchi asosiy falsafiy xulosadir. Abdulla Qahhor jamiyatdagi illatlarni bitta maqol yoki bitta detal orqali ochib beradigan ijodkor hisoblanadi. Hikoyada musibatga uchragan Qobil boboning atrofida *"yordam beruvchi"* niqobida paydo bo'lgan amindor, pristav, tilmoch va hatto eshon - bularning barchasi maqoldagi *"mushuk"*lardir. Ularning hech biri Qobil boboga insoniylik yuzasidan yordam bermaydi, har birining o'z *"oftobi"*, ya'ni shaxsiy moddiy manfaati va porasi bor. *"Abdulla Qahhor kulsa-da, o'quvchini yig'latadi"*, ya'ni bu yerda "mushuk" obrazi lingvistik jihatdan satirik bo'yalgan bo'lsa-da, uning zamirida Qobil boboning fojiasi yotibdi. Lingvistik jihatdan *"tekinga"* so'zi asardagi barcha amaldorlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi (motivatsiyasi) hisoblanadi. Bu maqol asarda ijtimoiy metafora darajasiga ko'tarilgan bo'lib, har bir so'z o'z o'rnida turgan g'ishtdek asar poydevorini mustahkamlaydi. Muallif chor Rossiyasi davridagi chirigan tuzumni tahlil qilib, qonun himoyachilari o'g'rini topishdan ko'ra, jabrlanuvchining bor-budini shilib olishni afzal ko'rishini ko'rsatadi. Qobil bobo adolat *"tekinga"* qaror topishiga ishonib xatoga yo'l qo'yadi, chunki u tushib qolgan muhitda hatto oddiygina duo uchun ham oxirgi chakmonni berish talab etiladi. Yakunda ma'lum bo'ladiki, haqiqiy *"mushuklar"* o'g'ridan ham xavfliroqdir, chunki ular qonun va din nomidan foydalanib, chorasiz insonni talaydilar. Bu tahlil orqali

asarning bosh g'oyasi - manfaatparastlik insoniylikdan ustun kelgan jamiyatning fojiasi ekanligi isbotlanadi.

Xulosa. Abdulla Qahhor *"O'g'ri"* hikoyasida *"Otning o'limi - itning bayrami", "Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho'kizi yo'qolmasin"* va *"Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi"* kabi paremiologik birliklardan foydalanib, mustamlakachilik davri jamiyatining mudhish manzarasini chizib bergan. Ushbu maqollar asarda qahramonlar fojiasini va ijtimoiy muhitning chiriganini ochib beruvchi lingvistik-falsafiy asos vazifasini o'taydi. Dehqon uchun hayot-mamot ramzi bo'lgan *"ho'kiz"*ning yo'qolishi, amaldorlar *("itlar" va "mushuklar")* uchun faqat *"bayram"* va *"oftobga chiqish"*, ya'ni boyish manbayiga aylanadi. Har bir lingvistik birlik moddiy manfaatni ifodalovchi *"tekinga"* so'zi va mansabdorlar metaforasi bo'lgan *"mushuk"* tushunchalari orqali adib inson dardi emas, balki faqat tamagirlik birlamchi o'ringa chiqqan tuzum basharasini fosh etadi. Qobil boboning fojiasi shundaki, u adolat tekinga qaror topadi deb ishonadi, vaholanki u yashayotgan muhitda hatto duoning ham o'z *"bozori"* bor. Shunday ekan, ushbu maqollar va asardagi badiiy tahlil bugungi kunda ham jamiyatda beg'arazlik, insoniylik va halollik kabi qadriyatlarni asrab qolish naqadar muhimligini eslatib turuvchi o'ziga xos ijtimoiy ogohlantirish bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'rayeva B. O'zbek xalq maqollarining lisoniy shakllanishi va ma'noviy xususiyatlari: Filol. fan. dok. ... diss. - Toshkent: Fan, 2012.
2. Mamatov A. O'zbek tili frazeologiyasi masalalari. - Toshkent: Fan, 1991.
3. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 3 jildlik. - Toshkent: Fan, 1960-1963.
4. O'zbek xalq maqollari. (Tuzuvchilar: T. Mirzayev, B. Sarimsoqov va b.). -Toshkent: Sharq, 2005.
5. Qahhor A. Hikoyalar. - Toshkent: "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.
6. Qahhor A. O'g'ri (Hikoyalar to'plami). -Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2013.
7. Qahhor A. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. 1-jild: Hikoyalar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
8. 8. Tosheva D. Zoonim komponentli maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari. Filol. fanlari nomzodi... diss. - Toshkent, 2017.